

УДК (477)343.37“1920/1929”

В.С. НОВІКОВА, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

ШЛЯХИ ПРОТИДІ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ ДОНБАСУ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Ключові слова: економічна злочинність, промисловий комплекс Донбасу, нова економічна політика, корупція, тіньова економіка, прояви економічної злочинності, протидія злочинності

Одним із найбільш складних завдань сучасності є реформування правоохоронної системи відповідно до запитів нового етапу суспільного розвитку. Саме тому в цей час особливий інтерес становлять дослідження, присвячені новій економічній політиці, оскільки зроблені в той час кроки із впровадження ринкових відносин також супроводжувалися змінами у сфері правового регулювання діяльності правоохоронних органів у боротьбі з новими видами злочинності. Оволодіння даним історичним досвідом допоможе вдосконалити організацію та діяльність органів внутрішніх справ у цілому та окремих підрозділів, що дозволить уникнути помилок минулих років.

Проблему економічної злочинності у промисловому комплексі Донбасу вивчають історики, юристи та економісти. Дослідженню причин та умов економічної злочинності присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, М.Б. Бучка [1], О.Г. Кальмана [2], С.Й. Кравчука [3], Є. Сазерленда [4], однак у роботах цих авторів розглядається лише кримінологічний аспект, та зовсім не приділяється увага дослідженню причин та умов злочинності в історичному аспекті. Інша група авторів, зокрема, З.Г. Лихолобова [5], А.М. Михненко [6], досліджують проблеми історичного минулого Донбасу та правового регулювання діяльності

промисловості. Проте питання економічної злочинності в регіоні та у галузях промисловості ними не розглядаються. В наукових працях В.Т. Білоуса [7], В.В. Коваленко [8], В.Є. Кряковцева [9], Б. Кузьменка [10] проводиться аналіз економічної злочинності на сучасному етапі й зовсім не приділяється уваги дослідженню її історичного аспекту.

З цього, метою роботи є вивчення на підставі архівних матеріалів та нормативно-правових актів того часу стану економічної злочинності у промисловому Донбасі в період непу. На основі проведеного дослідження має бути зроблено узагальнення й висновки, сформульовано рекомендації, спрямовані на поліпшення правової бази діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами у сфері економічної діяльності в сучасних умовах. Новизна роботи полягає в аналізі та узагальненні нормативно-правових актів, що регламентували діяльність з протидії цьому виду злочинності в період НЕПу, а також авторському визначенні економічної злочинності в промисловому комплексі.

У цей час загальноприйнятого кримінально-правового й кримінологічного поняття «економічна злочинність» не сформовано, незважаючи на його широке використання в науковому обороті. Поряд із поняттям «злочинність у сфері економіки» вітчизняні кримінологічна й кримінально-правова наука, а також правозастосовна практика використовують як споріднені поняття «злочин у сфері економіки», «економічні злочини» («економічна злочинність», «господарська злочинність») [11, с.96].

Спочатку економічну злочинність ототожнювали з майновою. Цікавим представляється думка американського кримінолога Е. Сазерленда. У його концепції увага була акцентована на тій обставині, що суб'єктами найнебезпечніших економічних злочинів є особи, що мають високий соціальний стан у сфері бізнесу та скоюють злочини в процесі професійної діяльності в інтересах як юридичних осіб, так і власних. Уведення ним у науковий оборот поняття «білокомірцева злочинність» досить точно відображає цю особливість його концепції [4, с.45]. Доктор

О.Г. Кальман злочинність у сфері економіки розглядає як соціально-економічне деструктивне явище, яке проявляється у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності з метою отримання доходу [2, с.11].

Вітчизняні вчені В.М. Бечастний та В.І. Лазуренко вважають, що до економічних злочинів слід відносити усі протиправні дії, які скоюють у сфері виробництва, розподілу та споживання товарів та послуг, пов'язані із незаконним використанням службового становища, такі як: розкрадання, обман споживачів, порушення правил торгівлі, порушення державної дисципліни цін, ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами [12, с.10].

Як синонім використовується також поняття «тіньова економіка». «Тіньова економіка» (підпільна економіка) – це сукупність відносин, що складаються в ході відтворення матеріальних благ і послуг на основі прихованої від держави економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, що приносять більш високий, ніж в легальній сфері, прибуток або інші особисті вигоди [13, с.2]. Це визначення можна повернути у часі й використати для економіки періоду непу.

Оскільки предметом дослідження статті є економічна злочинність у промисловому Донбасі, виникає необхідність надати визначення економічної злочинності у промисловості. Промисловість – це сукупність підприємств (заводів, фабрик, рудників, шахт, електростанцій, тощо), зайнятих виробництвом знярядь праці як для інших галузей національної економіки, так і для самої промисловості, а також видобутком сировини, матеріалів, палива, заготовкою лісу й подальшою обробкою продуктів, отриманих у промисловості або зроблених у сільському господарстві. Таким чином, економічна злочинність у промисловості являє собою злочинність, що здійснюється на підприємствах, в установах, організаціях з видобутку, обробки та виготовлення сировини чи товарів посадковими особами цих підприємств, їх робітниками чи іншими особами та направлені на заподіяння економічної шкоди підприємству, установі, організації.

Злочини, об'єктом яких є економічні від-

носини (виробництво, обмін й розподіл) у суспільстві, були однією з найважливіших груп у системі соціалістичного кримінального права.

У Кримінальному кодексі 1922 р. поняття «злочину у сфері економіки» не існувало. Була передбачена відповідальність за скоєння майнових злочинів (глава VII Кримінального кодексу 1922 р.), господарських (глава V), посадкових (глава III), податкових злочинів (які не були виділені в окрему главу, а входили до розділу II «Злочини проти порядку управління»). Але, так чи інакше, всі вони стосувалися економічних злочинів, тому що зазіхали на економічну безпеку країни. Таким чином, можна бачити, що окремої глави в Кримінальному кодексі 1922 р., яка торкалася би тільки злочинів в економічній сфері, не існувало – ці злочини були розкидані по різних главах. Виходячи з цих визначень і ґрунтуючись на них, можна визначити ті види, які є предметом розгляду даної роботи. До економічних злочинів можна віднести ті, що підпадають під глави «Господарські злочини», «Майнові злочини», «Податкові злочини» і «Посадові злочини», без розгляду яких дане дослідження не буде повним.

З переходом від політики воєнного комунізму до непу принципово змінилася економічна ситуація в країні в цілому. Із впровадженням в оборот товарно-грошових відносин, визнанням приватної власності, розвитком цивільно-правових відносин у підприємців з'явилися стимули вкладати в економіку кошти. У перехідний період, коли існувало ще багато прогалин у законодавстві, застосовувалося безліч способів для зловживання правом.

Уже у перші роки непу відповідальність за економічні злочини регулювалася декретами, постановами, інструкціями й іншими нормативними актами. Прикладом тому можуть служити декрет Ради Народних Комісарів (РНК) від 15.07.1921 р. «Про відповідальність за порушення декретів про натуральні податки й про обмін», згідно зі ст.2 якого «карали конфіскацією майна з позбавленням волі або без такого» [14].

Перехід до нової економічної політики, заміна продрозкладки натуральним подат-

ком, дозвіл вільної торгівлі викликали необхідність зміни карного законодавства в галузі боротьби з розкраданнями. Декретом ВУЦВК і РНК «Про заходи боротьби з розкраданнями з державних складів і посадовими злочинами, що сприяють розкраданням» від 01.03.1921 р. була встановлена відповідальність у вигляді суворої ізоляції на строк не нижче трьох років і вищої міри покарання при обтяжуючих обставинах для осіб, що працюють в органах постачання, розподілу, заготовки й виробництва, які займаються розкраданнями державного майна або сприяють розкраданням [15].

Боротьба з економічними злочинами в період непу виходить на перший план діяльності правоохоронних органів, що здійснювали економіко-забезпечувальну функцію держави. Міліція й карний розшук, як органи Народного Комісаріату внутрішніх справ, відігравали в цьому ключову роль.

З настанням вільної торгівлі злочинцям стало легше збувати нагробоване, тому значно збільшилася кількість таких видів злочинів, як крадіжки, грабежі, розкрадання народного надбання (крадіжки в промисловості, торгівлі й кооперації), розтрати й т.п. Таке бурхливе зростання злочинів цієї категорії було не випадковим. Це пояснюється тим, що саме в 1922–1923 рр. почалися перебудова економіки на новий лад і посилення нагляду за законністю й боротьбою зі злочинністю. Причому в більшості випадків господарські злочини тісно перепліталися з хабарництвом та іншими посадовими порушеннями. Звідси – порівняно високий рівень посадових злочинів (в 1922–1923 рр. – 4,6 % і 4,4 % відповідно), при цьому переважало хабарництво, яке зросло до 1923 р. на 14 %, і продовжувало зростати, незважаючи на проведені кампанії з боротьби з ним. Хабарництво поширилося в самій міліції, яка мала боротися із цим видом злочину [16, с.190].

В 1921–1922 господарському році втрати соціалістичної промисловості внаслідок розкрадання й розбазарювання державного майна склали, за приблизним підрахунком, 150–200 млн. руб. золотом, що у 8–10 разів перевищувало ту суму, яка була вкладена в розвиток важкої індустрії. При цьому п'ята частина

цієї суми припадала на Донбас [17, с.12].

Покарання за хабарництво були посилені. Для боротьби з ним було створено Центральну комісію з боротьби з хабарництвом й відповідні комісії у всіх відомствах і губерніях. Народний Комісаріат юстиції (НКЮ) одержав завдання організувати ударну кампанію з боротьби з хабарництвом. У циркулярі НКЮ «Про заходи боротьби з хабарництвом» говорилося про максимальне посилення репресії та спрощення процесуального порядку розгляду справ цієї категорії, рекомендувалося широко проводити публічні виїзні сесії судів [18, с.112].

У 1924–1925 господарському році по оцінках економістів, розкрадання в споживчій кооперації завдали шкоди від 2 до 4 млн. руб., а число підробок і розтрат зросло більш, ніж в 5 разів [19, с.26].

Відбулося збільшення на 60 % кількості засуджень за ухилення від сплати податків. Це пояснюється високими податками, які були встановлені на підприємницьку діяльність. Одним із головних обмежень приватного капіталу була державна податкова політика. Шляхом прямого оподаткування й іншими способами здійснювалося регулювання процесів нагромадження приватного капіталу. Податкові надходження посідали на початку непу важливе місце в державному бюджеті країни. У 1923–1924 рр. вони перевищували третину його прибуткової частини. Власників підприємств зобов'язували «вибирати патент», тобто вносити податок на право займатися приватнопідприємницькою діяльністю, сплачувати зрівняльний, прибутковий та інші податки. Декретом Раднаркому від 26.07.1921 р. вводився промисловий податок для приватних торговельних і промислових підприємств у вигляді патентного збору й щомісячного трипроцентного зрівняльного збору з обороту [20, с.185–186].

Окремо слід відзначити зростання кількості розтрат. За перші роки непу збільшення числа розтрат активно сприяло ведення господарства в умовах сильної інфляції. При цьому розтрата проходила майже непомітно й цілком безкарно. Для цього потрібно було одержану суму затримати на якийсь час для

своїх потреб, а потім покрити її номінально тією ж сумою рублів, що вже втратили свою реальну вартість [21, с.19].

Для періоду непу характерні кримінально-правові й адміністративні методи боротьби зі зловживаннями у сфері економіки. У 20-х рр. ХХ ст. існувала думка, що злочинність незабаром буде ліквідована і зникне як соціальний інститут. Тому в газетах, журналах та інших джерелах повідомлялося, що «в основу боротьби повинні бути покладені головним чином заходи не з розкриття вже скоєного, а з попередження злочину, що тільки ще готується, – з таким розрахунками, щоб злочинець був поставлений в умови, які перешкоджають здійснити задуманий злочин» [22, с.90].

Більш детального розгляду потребують форми й методи боротьби з окремими видами економічних злочинів у промисловому Донбасі. Першим має бути такий вид, як хабарництво. Незважаючи на те, що це більшою мірою посадовий злочин, ніж економічний, воно найбільше тісно пов'язане зі сферою економіки. Саме хабарництво нерідко супроводжувало найнебезпечніші для держави й особистості злочини, що особливе важливо в умовах становлення нової економіки, яке супроводжувалося багатьма труднощами.

Слід зазначити, що хабарництву, як злочину приділялася підвищена увага. Держава боролася з ним не тільки каральними, але й заохочувальними методами.

04.10.1922 р. було прийнято постанову Ради Праці та Оборони (РПО) «Про преміювання осіб, що заявили й сприяли розкриттю хабарництва». Згідно з пунктом 1 даної Постанови й Інструкції до її застосування, «видача премій проводиться особам, що заявили пошуковим, судовим або контрольно-ревізійним органам про хабарництво й сприяють його відкриттю, але, якщо вони не перебувають на службі в перерахованих органах». Цей пункт закликав до сприяння розкриття злочинів не тільки державні органи, але й простих громадян, яким може стати щонебудь відомо про злочин, що скоєно або готується. Але дана премія не видавалася відразу ж після повідомлення про злочин. Згідно з п.3 Інструкції, вона видається тільки за

умови наступного доведення скоєного злочину судовим вироком. Даний пункт був уведений для попередження хибних повідомлень про хабарництво з метою наживи. Відповідно до пунктів 4 і 10 Інструкції, премія видається з відсоткових відрахувань, зроблених від оцінки майна, конфіскованого за судовим вироком у порядку ст.114 і ст.114а Кримінального кодексу 1922 р., заявникові в розмірі 10 % оцінки конфіскованого майна. Органу, що прийняв заяву залишалось 10 % премії. Втім, при визначенні сум, що підлягають премії, з оцінки виключається нерухоме майно [23].

Крім матеріальних стимулів боротьби з хабарництвом визначалися й інші методи. У вересні 1922 р. було прийнято цілком таємне «Положення про відомчу комісію з боротьби з хабарництвом». Відповідно до цього Положення відомча комісія з боротьби з хабарництвом є офіційним підсобним органом Комісій з боротьби з хабарництвом, створених при РТО.

Комісія з боротьби з хабарництвом під керівництвом вищих посадових осіб прокуратури здійснювала перегляд і чистку особового складу центральних і місцевих радянських установ. У компетенцію відомчої Комісії входила перевірка особового складу з погляду благонадійності особи відносно хабарництва, хижацтва й безгосподарності. Причому перевірки підлягали всі співробітники установ і в першу чергу склад тих відділів, управлінь, які за характером й умовами своєї роботи найбільше підпадають під вплив хабарництва. Прийняті заходи сприяли очищенню держaparату від корупційних елементів [24].

Таким чином, видно, що в боротьбі з хабарництвом використовувалися різні методи: матеріального стимулювання, провокації, перевірки підозрюваних осіб і необхідних документів і, звичайно, профілактика здійснення злочинів.

Стосовно господарських та податкових злочинів, слід зазначити, що діяльність міліції за цими напрямками в більшості випадків дублювала діяльність ОДПУ, тому їй та карному розшуку відводилась допоміжна функція.

Майнові злочини, і зокрема розкрадання,

ще в період воєнного комунізму посідали значне місце серед інших злочинів. У період непу цей вид займав не менш значну частину серед усіх. Розкрадання з фабрик і заводів були чи не найчастішими з них. З огляду на зазначене, можна сказати, що основними методами боротьби з розкраданнями на промислових підприємствах Донбасу є робота з негласним апаратом; охорона й належний пропускний режим на шахтах, фабриках та заводах.

Таким чином, економічна злочинність у промисловому Донбасі в 20-ті рр. ХХ ст. набула стрімкого зростання. Появу та розвиток цього виду було спричинено низкою причин, але головною серед них є економічні перетворення у суспільстві. Економічна злочинність набула широкого розмаху в період нової економічної політики. Поняття «економічна злочинність», незважаючи на його дуже часте використання й сьогодні залишається законодавчо не визначеним. Тому під час дослідження було розглянуто види економічних злочинів, які відносилися до різних розділів Кримінального кодексу 1922 та 1927 років, зокрема, майнові, господарські, службові(посадові), та злочини у сфері управління. Аналізом нормативно-правових актів, що регулюють діяльність міліції з протидії економічній злочинності, встановлено, що заходи адміністративного характеру, які широко застосовувалися в той період, не дали бажаного ефекту. У той самий час, незважаючи на економічні перетворення в суспільстві не виправдано мало уваги приділялось саме економічним заходам регулювання, що безумовно було би більш ефективним.

З огляду на наведене, автор вважає, що на сучасному етапі органам з боротьби з економічною злочинністю слід більше уваги приділити не адміністративним та кримінальним, а економічним методам, що в подальшому зробить їх діяльність більш ефективною та допоможе не повторити помилки минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко М. Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. Б. Бучко. – Х., 2002. – 19 с.

2. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та практичні проблеми попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Г. Кальман. – Х., 2004. – 39 с.

3. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні / С. Й. Кравчук. – К. : Кондор, 2009. – 282 с.

4. Сазерленд Э. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? // Социология преступности (Современные буржуазные теории) / Э. Сазерленд. – М., 1966. – С. 4–47.

5. Лихолобова З. Г. Процессы урбанизации в Донбассе (1926-1932 гг.) // Новые страницы в истории Донбасса. Ст. Кн. 3. / Лихолобова З.Г., Коваленко В. – Донецк, 1994. – С. 57.

6. Михненко А. М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. М. Михненко. – Дніпропетровськ. нац. ун-т. – Дн., 2002. – 35 с.

7. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія / В. Т. Білоус. – Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. – 449 с.

8. Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Коваленко. – Х., 2004. – 398 с.

9. Кряковцев С. М. Понятие и структура организованной преступности в сфере экономики / С. М. Кряковцев // Вісник Луганськ. ін-ту внутр. справ МВС України. – 1998. – Вип. 1. – С. 191–198.

10. Кузьменко Б. Політологічний і криминологічний аналіз корупції, тіньової економіки і організованої злочинності у пострадянській Україні / Б. Кузьменко // Право України. – 1998. – № 6. – С. 103–105.

11. Жалинский А. С. Карний закон і економіка в умовах соціальних змін / А. С. Жа-

линский // Зміцнення законності й боротьби зі злочинністю в умовах правової держави. – М., 1990. – С. 96.

12. Бесчастный В. Н. Влияние теневой экономики и экономической преступности на экономическую безопасность : монография / В. Н. Бесчастный, В. И. Лазуренко. – Донецк : Каштан, 2007. – 468 с.

13. Экономическая преступность // Обозреватель (специальный выпуск). – М., 1993. – С. 32.

14. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 86.

15. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 91.

16. Еженедельник советской юстиции. –

1923. – № 51-52. – С. 119.

17. Ларин Ю. Частный капитал в СССР / Ю. Ларин. – М., 1927.

18. Кондурушкин И. С. Частный капитал перед советским судом / И. С. Кондурушкин. – М., 1927.

19. Растраты и растратчики // Экономическая жизнь : сб. статей. – 26.11.1926. – С. 26.

20. Частный капитал в народном хозяйстве СССР // Материалы комиссии ВСНХ. – М., 1927. – С. 185–186.

21. Административный вестник. – 1926. – № 1–13. – С. 19.

22. Рабочий суд. 1925. – № 21–22. – С. 91.

23. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 180.

Новікова В. С. Шляхи протидії економічній злочинності в промисловому комплексі Донбасу в 20-ті рр. ХХ ст. / В. С. Новікова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 711–716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11nvcdvc.pdf>

Виконано аналіз причин виникнення, стану, тенденцій розвитку економічної злочинності у промисловому комплексі Донбасу в період непу. Розкриті особливості найбільш актуальних для цієї галузі економічних злочинів. Обґрунтовано необхідність використання історичного досвіду протидії економічній злочинності на сучасному етапі. Сформульовано висновки щодо необхідності вживання комплексних, науково обґрунтованих і зорієнтованих на сучасність заходів протидії цьому виду злочинності.

Новікова В.С. Пути противодействия экономической преступности в промышленном комплексе Донбасса в 20-е гг. ХХ ст.

Выполнен анализ причин возникновения, состояния, тенденций развития экономической преступности в промышленном комплексе Донбасса в период нэпа. Раскрыты особенности наиболее актуальных для этой сферы экономических преступлений. Обоснована необходимость использования исторического опыта противодействия экономической преступности на современном этапе. Сформулированы выводы, относительно необходимости употребления комплексных, научно обоснованных и сориентированных на современность мер противодействия этому виду преступности.

Novikova V.S. Ways of Counteraction of Economic Criminality to an Industrial Complex of Donbass in 20th XX ages

the occurrence reasons, a condition, tendencies of development of economic criminality in an industrial complex of Donbass in the New Economic Policy are analyzed. Features of the most actual for this sphere of economic crimes are opened. Necessity of use of historical experience of counteraction of economic criminality at the present stage is proved. Conclusions, concerning necessity of the use of complex, scientifically well-founded measures of counteraction to this kind of criminality are formulated.